

NÂBÎ'NİN HAYRİYYE'SİNDE AİLE

Murat ASLAN*

Özet:

Urfalı Yûsuf Nâbî, hikemî tarzın öncüsü olan 17. yüzyıl Osmanlı sahası divan şairidir. Nâbî, hamisi Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra henüz bilinmeyen sebeplerle İstanbul'dan uzaklaşıp Halep'e yerleşmiş, burada yaşadığı dönemlerde sekiz yaşındaki oğlu Ebu'l-Hayr için divan edebiyatının önde gelen pend-name örneklerinden biri olan "Hayri-name" -ya da halk arasında bilinen ismiyle "Hayriye"- adlı eserini kaleme almıştır. Söz konusu eser, sekiz yaşındaki bir çocuğun anlayabileceği üsluptan ve içerikten oldukça uzak, sosyal ve siyasal eleştiriler barındıran bir kitaptır. Mesnevîde oğluna, hayatta karşılaşacağı hemen her konuda öğütler veren Nâbî, aile konusunda da tavsiyelerde bulunmuş; evlilik, eş seçimi, aile hayatı, cariye ve çocuk sahibi olmak gibi meselelere oldukça geniş bir yer ayırmıştır.

Makalemizde Nâbî'nin aile ile ilgili fikirlerini tespit ve tahlil etmeyi amaçladık. Ulaşacağımız sonuçların 17. Yüzyıl Osmanlısında Müslüman aile yapısını tespit etmede küçük de olsa bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Makale boyunca "Hayriye" adlı mesnevînin fikir yönünü inceleyip estetik boyutlarına değinmekten olabildiğince kaçınacağız.

Nâbî'nin aile konusunda ne düşündüğünü tespit etmek için metinden ilgili beyitleri fişleyip gruplandırarak, her gruptaki beyti tek tek inceleyip genel bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. Çalışmamız boyunca daima iki soruyu göz önünde bulunduracağız: Nâbî bu konuda "ne" düşünüyor? Nâbî bu konuda "neden" böyle düşünüyor?

Makalemizde Nâbî'nin fikirleri temel olarak üç başlık altında incelenecektir: 1) Evlilik, 2) Neslin Devamı, 3) Aile Fertleri.

Anahtar kelimeler: Osmanlı'da aile, "Hayriye", Nâbî, pend-name.

* Arş. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, murataslan@yyu.edu.tr.

Family in Nâbî's Work Hayriyye

Abstract:

In the Ottoman Empire, there were a lot of people who belong to different nations and religions. So, there were a lot of family structures. For understanding Ottoman's family, we have to study about these religions' and nations' thought about family structures. Also, we can use books written by Ottoman's intellectuals. Nâbî's "Hayriyye" is one of them.

Yûsuf Nâbî is from Urfa and he is one of the most well-known poets in the 17th century. He is the pioneer of hikemî style in the divan poetry. He wrote a lot of books. Some of them are: "Turkish Divan, Persian Divançe, Hayriyye, Hayrâbâd, Sûr-name, Terceme-i Hadîs-i Erba'in, Fetih-name-i Kamanîçe" and "Zeyl-i Siyer-i Veysî".

Yûsuf Nâbî wrote his book "Hayriyye" for his son Ebu'l-Hayr. This book is a kind of mesnevi and it has got 1647 couplets. "Hayriyye" is an advice book; so, it is a didactic work. But, it is more than an advice book. Yûsuf Nâbî criticizes social and political issues in the book. However, his criticism is veiled because public was under political pressure. So, Yûsuf Nâbî couldn't criticize society and politics openly. On one hand Yûsuf Nâbî gives some advices to his son Ebu'l-Hayr to what he should do in the future about life, on the other hand he criticise society and politics. One of the main issues of "Hayriyye" is family. Yûsuf Nâbî gives a lot of advices to his son about family. Nâbî gives advices about how Ebu'l-Hayr should choose his wife and how he should get married. Also, Nâbî gives some opinions about features of ideal female slave, children's situation in the family and sex.

In this article, we will search Nâbî's thought about family. For this aim, we will use "Hayriyye".

There are two questions which we want to search: What does Nâbî think about family and why does he think like that?

There are three basic subjects in this article: 1) Marriage, 2) Continuation of Generation, 3) Members of Family.

Keywords: Family in the Ottoman Empire, "Hayriyye", Nâbî, pend-name.

Giriş

Aile kurumu, üç sacayağı üzerindedir: Din, kültür ve hukuk. Ailenin kuruluş amaçları arasında neslin devamını sağlamak, haramdan korunmak, Tanrı'nın emirleri doğrultusunda bir hayat sürmek, hukuki anlamda kadının mağdur edilmesini önlemek ve onun haklarını korumak, yaşamı kolaylaştırmak, kültürel değerleri aktarmak vs. vardır. Dolayısıyla bu kurumu iyi anlamak için din, kültür ve hukuku temel alarak aileyi tarihsel bağlamında incelemek zorundayız. Toplumsal yaşamda kopukluklar yoktur, devamlılık vardır. Bizi şekillendiren, belirli kalıplarda yaşamamızı, düşünmemizi, hareket etmemizi sağlayan geçmişi öğrenmek; bugünü anlamak ve geleceği şekillendirmek açısından önem arz etmektedir.

Makalemizde *Hayriyye* adlı eserden hareketle Türk-Müslüman aile yapısının Osmanlı sahası 17. yüzyıl dönemi üzerinde durulacaktır. Osmanlı dönemi Müslüman aile yapısını anlamak için Osmanlı münevverlerinin bu konudaki fikirlerini tespit etmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Kendi döneminde ve sonrasında eserleri okunmuş, fikirleri halkta ve yöneticilerde kabul görmüş ve kendisine saygı duyulmuş kişiler aile konusundaki düşünceleriyle de toplumu etkilemişler; aynı zamanda toplumdan etkilenmişlerdir. Münevverleri tek tek incelemek bize ‘Osmanlı’da aile’ konusu için somut verilere ulaşma imkânı sunacaktır. “Kimlerle evlenilmeli?”, “Erkeğin ve kadının görevleri nelerdir?”, “Bir evlilikte en önemli değerler nelerdir?”, “Cariyenin ailedeki yeri neresidir?”, “Tekeşlilik ve çokeşlilik meselesi hakkında münevverlerin fikirleri nasıldır?”, “Ebeveyn ve çocuk ilişkisi nasıl olmalıdır?”, “İnsanların cinsel hayata bakışları nasıldır?” gibi soruların cevaplarını öğrenebilmek için Osmanlı döneminde yazılmış eserler birinci el kaynakları oluşturmaktadır. Nâbî’nin *Hayriyye*’si, bize 17. yüzyıl Osmanlı sahası Müslüman aile yapısını tespit etmede yarar sağlayacak birinci el kaynaklardan biridir.

Bu çalışma, aile kurumumuzu tarihsel olarak tespit etmek amacıyla Osmanlı bağlamında Nâbî’nin düşüncelerini inceleyerek araştırma sınırlarının el verdiği ölçüde üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

1. Aile

Aile, tarihin -ulaşabildiğimiz- ilk devirlerine kadar izlerine rastladığımız bir toplumsal kurumdur. Burgess ve Locke “*Hayvanlar eşleşir, insanlar evlenir.*” diyerek bu kurumun insana özgü olduğuna dikkat çekmektedir (Aktaran; Gökçe 1991: 385).

Fransız sosyolog Durkheim aileyi “*Aralarında kan bağı bulunan ve birbirleriyle hısımlık sayılan bireylerin meydana getirdiği en küçük sosyal birim olarak tanımlar.*” (Celkan 1991: 59). Musa Kazım Gülçür’ün (2015) aile tanımı Durkheim’dan pek bir farklılık göstermez: “*Akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluğa aile denmektedir.*” (s. 29). Yunus Apaydın (2007) ailenin tanımını gereksinimleri temel alarak yapar: “*Aile, kan bağılığı, evlilik ve diğer yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerin psikolojik, sosyal, ekonomik ve cinsel gereksinmelerinin karşılandığı temel toplumsal birimdir.*” (s. 137). Mahmut Tezcan, Durkheim gibi, ailenin sosyal bir birim olduğunu söyler. Ayrıca, Yunus Apaydın gibi, psikolojik, ekonomik, biyolojik ve toplumsal yönlerine dikkat çeker: “*Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik,*

ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir.” (Tezcan 2000: 13-14). Omran (1995) ise ailenin cinsel tatmin ve dolayısıyla neslin devamı amacına vurgu yapar: “Ailenin temel fonksiyonu kültürel ve hukuki bakımdan meşru yollarla cinsi ihtiyaçları tatmin etmek ve bu arada yeni nesil olarak çocuk yetiştirmektir.” (s. 17). Tanımlarda gördük ki aile; bireylerin sosyal, psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri, dayanışmaya dayalı, neslin devamını sağlayan, karşılıklı haklarla ayakta duran, dinlerin ve toplumların destekleyip teşvik ettiği bir toplumsal yapıdır.

“Kitab-ı Mukaddes'te ilahi ve kutsal kabul edilen evlilik müessesesi, yaratılışla beraber tesis edilmiştir.” (Harman 1991: 572). Kitâb-ı Mukaddes'te evliliğin amacı dört esasa dayanır: neslin devamı, iş birliği, eşlerin birliği, kutsallık (Harman 1991: 572).

İslam kültüründe Musevilik'ten farklı olarak aile kutsal kabul edilmemektedir; fakat toplumun en önemli kurumlarından biridir. Hz. Muhammed'in bu konudaki teşviki, Müslümanların evliliğe bakışını belirleyen önemli unsurlardan biridir. Hz. Muhammed, Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği hadis-i şerifinde şöyle der: “Evleniniz ve çoğalınız. Zira kıyamet gününde ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim.” (Aktaran; Omran 1995: 36). Buhari ve Müslim'de geçen, evliliği teşvik edici bir başka hadis şöyledir: “Ey gençler, bir ev geçindirebilecek durumda olanlarınız evlensin. Zira evlilik sizin gözlerinizi haramdan korur. Evliliğe gücü yetmeyeniniz oruç tutsun.” (Aktaran; Omran 1995: 22). “İslam hukukunda aileye atfedilen temel işlev, insan türünün ekmel bir şekilde varlığını sürdürmesinin (beka) sağlanmasıdır.” (Apaydın 2007: 146). İslam'da evlenmek zorunlu değildir; ancak bazı fıkıh âlimleri, bazı durumlarda evlenmenin farz olabileceğini söylemişlerdir. Yunus Apaydın (2007) bu konuda şöyle der: “Başta Sünni ekoller olmak üzere fakihlerin çoğunluğu evlenmeyi sünnet/mendup olarak nitelendirirken, bunu farz-ı kifaye, hatta farz-ı ayin olarak nitelendirenler de bulunmaktadır.” (s. 142-143). Bazı Hanefî “Fakihlere göre evlenmek, hem İslam'ın hem Müslüman'ın varlık sebebi olması itibarıyla, cihaddan daha önceliklidir.” (Apaydın 2007: 142). “Kınalızade'ye göre, bir insan, koşullar uygunsuz evlenmelidir. Bundan maksat, hem Muhammed ümmetinin neslinin çoğalması, hem de nefsin günah ve kötülüklerden korunmasıdır.” (Tezcan 2000: 24). Bekâr kalmak, Doğu toplumlarında hoş karşılanan bir durum değildir. Davis'e (2006) göre: “Osmanlı'da evlilik, kadının doğal durumu sayılıyor; örneğin, dul kalan bir kadın, hemen yeniden evlenmeye teşvik ediliyordu.” (s. 75).

Türklerdeki aile anlayışı Hüseyin Öztürk'e (1991) göre şöyledir: “Türkçe'de aile denilince; geniş anlamıyla evlilik, akrabalık veya evlat edinme yoluyla birbirlerine bağlı olan fertlerin tümü akla gelir. Daha dar anlamda ise bir akrabalık bağı ile bir araya gelen, aynı çatı altında ve aile reisinin kazancı ile

bir araya gelen, aynı çatı altında ve aile reisinin kazancı ile yaşayan kimseleri ifade eder. Kısaca aile; baba, ana ve çocuklardan oluşan bir topluluktur." (s. 15). Türk toplumunda aileye ve neslin devamına büyük önem verilmektedir. Said Başer (2007) bu konuda şöyle der: "*Türklerde toplumun çekirdeği ailedir. Ailedeki en önemli unsur ise çocuktur. Asıl olan çocuğun yetişmesidir.*" (s. 104). *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde neslin devamı ile ilgili bir hikâye geçmektedir. Hakan bir ziyafet verir. Bu ziyafet için üç otağ kurdurur. Oğlu olanları ak otağa, kızı olanları kızıl otağa davet eder. Çocuğu olmayanları ise kara otağa gönderir, önlerine kara koyun yahnisi koyar, onlara hiç saygı duymaz. Görülüyor ki hem İslam kültüründe hem de Türk kültüründe aileye ve neslin devamına önem verilmektedir. Bu durum, Osmanlı döneminde de devam etmiştir.

2. Nâbî ve *Hayriyye*'si

Nâbî, 17. yüzyıl Osmanlı şairidir. 1642 yılında Urfa'da doğan Nâbî ilme ve sanata merak salıp 20'li yaşlarında İstanbul'a gelir, divan kâtipliği görevine girer. Musahip Mustafa Paşa'nın ölümüne dek İstanbul ve Edirne'de otuz yıl yaşar, ardından Halep'e yerleşir. 1712'de İstanbul'da vefat eder (Kaplan 2008: 29-40). "*Mezarı Üsküdar'daki Karacaahmet Mezarlığı'ndadır.*" (Bilkan 1998: 108).

Divan şiirinde hikemî tarzın öncülüğünü yapan Nâbî, Halep'te yaşadığı dönemde, yedi yaşındaki oğlu Ebu'l-hayr için bir öğüt kitabı yazıp adını *Hayri-name* koyar. Bu eser, daha çok *Hayriyye* adıyla bilinmektedir. Nâbî, *Hayriyye* adlı mesnevisiyle oğlunu hayata hazırlamayı, mutluluğu yakalayabilmesi ve sıkıntılardan uzak kalabilmesi için ona birtakım öğütler vermeyi amaçlamıştır. Bu metin, aynı zamanda dönemi için çok ciddi ve sert bir siyasi ve sosyal eleştiri de yapmaktadır. Taşranın cahilliği, askerlerin ve yöneticilerin zulmü, rüşvet meselesi, ekonominin bozulması, liyakat ilkesinin çiğnenmesi, ilim adamının hak ettiği değeri görmemesi gibi konularda yaptığı eleştirilerle Nâbî, toplum ve devlet hakkında düşünen ve fikir sancısı çeken, kötüye giden toplumu düzeltme ya da -en azından- uyarıda bulunma sorumluluğunu üstlenmek ihtiyacı içinde olan bir münevver olduğunu göstermektedir. Şair, dönemin kötü koşulları sebebiyle oğluna devlet işlerinden uzak durmasını öğütler. Gerekirse evinden hiç çıkmaması gerektiğini, asıl huzurun evde olduğunu söylemekte, devlet meselelerine bulaşmamasını tavsiye etmektedir.

"*Eser, her ne kadar didaktik-ahlaki bir öğüt kitabı gibi görünse de, gizli-den gizliye Türk-İslam felsefesinin belli başlı noktadaki kabullerini yansıtmaması açısından da dikkate değerdir.*" (Uludağ 2009: 78). Bizim bu makalede üzerinde duracağımız konu, söz konusu kabullerin aile ile ilgili olanlarıdır. Oğluna hangi işi tercih edip hangisinden uzak durması, evleneceği kadını nasıl seçmesi gerektiği, hangi cariyelerin sadık olup hangilerinin hain çıkabi-

leceği, huzurlu bir yaşam için nelerin hedeflenmesi gerektiği gibi konularda öğütler veren Nâbî, aile hakkında söylediği sözlerle bu konuda neler düşündüğünü ortaya koymaktadır.

2.1. Evlilik

Nâbî, *Hayri-name* adlı eserinde aileye ve neslin devamı konusuna değinmiştir. Evlenilecek kadını seçmekten başlayıp iyi evlilik ile kötü evlilik arasındaki ayrımın ne olduğuna kadar anlatır. Bu arada uzun uzun ideal kadın tipini resmeder.

2.1.1. Nasıl Bir Kadınla Evlenmeli?

Aile ile ilgili en önemli konulardan biri evliliktir. Bilindiği kadarıyla tarihin başından beri aile kurumu var olmuştur ve bu kurumun kuruluşu evlenmek isteyen çiftlere yönelik evlilik töreni ve/veya evlilik ritüelleriyle yapılmıştır. Nâbî, oğluna, maddi gücünün elverdiği ölçüde kendine uygun bir kadınla evlenmesini tavsiye eder:

Kudretün yitdügin al eyle safâ

Olsun evlâduna esbâb-ı likâ (452)

Kudretinin yettiği (birini) çocuklarına kavuşma sebebi olması için alıp rahat et. İslamiyet'in aile anlayışına göre kadımların asli görevlerinden biri neslin devamını sağlamaktır. Meseleye İslamiyet dışından baksak bile kadının bu mühim görevinin değişmediğini görürüz. Doğada tüm canlılar, bilinçli veya bilinçsiz, neslinin devamı için çabalamaktadırlar. İster Tanrı tarafından, ister doğa tarafından denilsin; bu görev kadına verilmiştir.

Sâffat Suresi'nin 100. ayeti Hz. İbrahim'in bir duası hakkındadır: “*Ey Rabbim! Bana iyilerden bir çocuk ihsan buyur!*” (37/100). Âl-i İmrân Suresi'nde Hz. Zekeriyâ'nın duası ise şöyledir: “*Orada Zekeriyâ Aleyhisselam Rabbine dua etti, 'Ey Rabbim! Bana senin tarafından tertemiz bir zürriyet ihsan et! Şüphesiz ki sen duayı işitirsin!' dedi.*” (3/38). Görülüyor ki peygamberler neslin devamına önem vermişlerdir. Yaşlanana dek çocuğu olmayan iki peygamber, Hz. İbrahim ve Hz. Zekeriyâ, bir çocuk vermesi, böylece neslinin devam etmesi için Allah'a yakarmışlardır. Allah Resülü Hz. Muhammed (sav) de evliliğe ve çocuk yapmaya önem vermiştir: “*Evleniniz ve çoğalınız. Zira kıyamet gününde ümmetimin çokluğu ile iftihar edeceğim.*” (Aktaran; Omran 1995: 36).

Nâbî'nin, erkeğin maddi açıdan güç yetirebileceği bir kızla evlenme tavsiyesi, İslam kültüründe erkeğin evin reisliği görevini üstlenmesiyle ilgilidir. İslam hukukuna göre “*Evlenme akdinin kadına sağladığı iki temel haktan birincisi nafaka (geçiminin koca tarafından sağlanması), ikincisi de mehirdir. Akdin kadına yüklediği temel sorumluluk ise, kocaya itaat olup, bu itaatın*

merkezinde evlenme akdinin doğal işlevinin baskın bir yansıması olarak cinsel itaat bulunur.” (Apaydın 2007: 148). Erkek, evin geçimini ve aile fertlerinin ihtiyacını sağlamalıdır. Kadın bu görevlerden sorumlu tutulamaz. Bu sebeple erkek, kendi dengi olan bir kadınla evlenmelidir. Bir başka yönden bakarsak; erkeğin kadın tarafından ezilmemesi için kendi dengi biriyle evlenmesi gerekir. Aksi hâlde hanımına söz geçiremez ve evdeki otoritesi sarsılır, aile reisliği görevini gereği gibi yapamaz. Bu anlayış, Türk-İslam tarihinin ilk yazılı eserinde de mevcuttur. Yusuf Has Hacıp *Kutadgu Bilig*'de erkeğe kendisi ile denk bir kadınla evlenmesi gerektiğini, aksi hâlde kadının kölesi olacağını söyler:

Aya bay tilegli sen ewlik talu
Bulun bolmagıl sen ay bigi tolu (4491)

Bedütgey tilin köñli neñke bolup
Kötürgü kerek neñ tilese kolup (4492)

Bayitte dikkat çeken bir diğer unsur, kadınla evlada sebep olmak üzere evlenilmesidir. Bu da bize gösteriyor ki, Nâbî'ye göre evlenmenin merkezinde neslin devamını sağlamak vardır. Aslına bakılırsa bu sadece Nâbî'ye özgü bir anlayış değildir. Yukarıda ayet ve hadislerle dayanarak konuya değindiğimiz gibi, hem İslam hem de Türk kültüründe neslin devamına önem verilir.

Nâbî, kadında ruha, imana ve ahlaka önem verir:

Olma dil-beste-i sûret zinhâr
İde gör cânib-i ma'niye güzâr (460)

Sakin surete gönül bağlama! (Sen) mana yönüne geç/yürü.

Dilberün nakşına olma mâ'il
Ol mezâyâsına nakşun vâsıl (461)

Sevgilinin dış görünüşüne meyletme. O dış görünüşün üstün yanlarına ulaş. Hz. Resulullah (sav) hadis-i şerifinde şöyle buyurur: “*Bir kadınla dört özelliği için evlenilir; zenginliği, ailesi, güzelliği ve dini. Siz dindar olanı tercih edin, kazanırsınız.*” (Aktaran; Omran 1995: 30). Hz. Resulullah, imanlı, iç hayatı yönünden zengin bir kadınla evlenilmesini tavsiye eder. Bu, İslam kültüründe kadının dış güzelliğinden ziyade iç güzelliğine önem verilmesinin nedenidir. Bir kadında aranan en önemli şey iman ve ahlaktır. Bununla beraber Nâbî, kadının iç güzelliğine önem verirken dış güzelliğine önem vermeyi ihmal etmez:

Olma âlûde-i çirk-i 'isyân
Ol nazar-bâz-ı cemâl-i hûbân (459)

İsyan kirine bulaşma da güzellerin cemaline bakan ol.

Nâbî'ye göre evlenilecek kız enine boyuna araştırılmalıdır:

İzdivâcunda taharrî eyle

Sakın evlenme teserrî eyle (1049)

Evleneceğin kadını araştır. Sakın evlenme, cariyeye edin.

Nâbî, soyluluğa önem veren bir insandır. Evlilik ise, boşanmak helal olsa bile, boşanmamak üzere yapılır. Ziya Gökalp (1975) bu konuda şöyle der: “Kaideten, nikah ebedî olmak üzere akdolunur. Nikahın herhangi bir vakit ile tevkiti caiz değildir.” (s. 108). Boşanmanın İslam'da hoş karşılanmadığı ile alakalı hadis şöyledir: “Evleniniz fakat boşanmayınız. Şüphesiz Allah sırf tatmak için sık sık evlenen erkekleri ve kadınları sevmez.” (Aktaran; Omran 1995: 21). Boşanmanın hoş karşılanmaması ve evliliğin boşanmamak üzere yapılması gibi sebeplerden dolayı evlenirken çok dikkatli olunmalıdır.

Aile, birtakım değerler üzerine inşa edilir. Bu değerlerin zayıf olması, ailenin sarsılmasıyla sonuçlanabilir. Eskiler, çocuğun mizacının kalıtım yoluyla belirlendiğini düşünmekteydiler. Bu yüzden eş seçimi, aynı zamanda doğacak çocukların seçimi demektir. Bir diğer husus ise -erkek açısından bakarsak- kadının anne olarak çocuğa ilk eğitimini vermesi meselesidir. Kadının soylu, erdemli, namuslu, imanlı, kültürlü vs. olması çocuğa da yansiyacaktır. Tüm bu sebeplerden dolayı eş seçimi çok dikkatli yapılmalı, adayın kendisiyle beraber ailesi, akrabaları ve yakın çevresi araştırılmalıdır. Bununla beraber tek bir kadına da bağlanmamalı, cariyeye edinilmelidir:

Ne belâ bir zene mahsur kalmak

Tâze zevk eylemeden dûr olmak (1051)

Bir kadına mahsur kalıp taze zevk almaktan uzak kalmak ne beladır!

Yukarıdaki beyit, 1049. beyitle paraleldir. Nâbî, evlilik ile alakalı çelişkili görüşler belirtmektedir. Bizim anladığımız ve önemli gördüğümüz husus Nâbî'nin evlilik ile cariyeye edinme eyleminin birbiriyle çelişmediği yönündeki anlayışıdır.

2.1.2. İdeal Kadın Tipi

Metinde en uzun anlatılan konulardan biri ideal kadının tasviridir:

Nedür ol câzibe-i rûhânî

Nedür ol nâzükî-i cismânî (462)

O cezbedici ruh, o nazik beden nedir?

Nedür ol hüsn-i letâfet o hırâm

O kad-i çeşm-rübâ ol endâm (463)

O latif güzellik, o salınarak yürüme, o göz kapan boy ve endam nedir?

O girişme o nigâh-ı pür-fen

Berg-i gülden müterek kib o beden (464)

O cilve, o efsunlu bakış, gül yaprağından oluşmuş o beden...

Merdümeğe rişte-keş-i medd-i nigâh

Nokta-i dâ'ire-i nûr-ı siyâh (471)

İki göz bebeği, bakış uzatışın ip çekicisi, siyah nur dairesinin noktasıdır.

Müjeler heft hisâr-ı gerdûn

Merdümeğe nokta-nümâyende-i nûn (472)

Kirpikler feleğin yedi hisarıdır. İki göz bebeği nun harfinin nokta göstericisidir.

Resm-bînî-i elif ân-ı ebed

Nakş-ı ebrû elif üstündeki med (473)

Elif harfine benzeyen burnu sonsuzluk anıdır. Kaş resmi elifin üstündeki meddir.

Defter-i hüsn-de harf-i memdûd

Merci'î râyiha-i 'anber ü 'ûd (474)

Güzellik defterinde uzatılmış harf (olan saç), ödağacı ve amber kokusunun merkezidir.

Gûşlardur der-i mahrûse-i ten

Medhal-i kâfile-i bâr-ı suhan (475)

Kulaklar, söz/şiir yükünün giriş yaptığı ten şehrinin kapılarıdır.

Sî vü dü harfdür ol dendânlar

Ki anunla doludur dîvânlar (477)

O dişler otuz iki harftir ki divanlar onunla doludur.

Dür-i deryâ-yı dehdür o le'âl

Ki anunla olunur hall-i nevâl (478)

O diş, ağız deryasının incisidir ki kismet onunla çözülür; yenir.

Cümle nakş-ı kalem-i kudretdür

San'at-ı mâşîta-i hikmetdür (483)

Hepsi, kudret kaleminin yazısıdır; hikmet süsleyicisinin sanatıdır.

İdeal kadının anlatıldığı bu beyitler metnin diğer kısımlarından dilinin ağırlığıyla ve sanat kaygısıyla ayrılır. Nâbî, bu beyitlerde öğüt vermeyi bırakmış, oğluna güzel kadının vasıflarını anlatmıştır. Nâbî'nin ideal güzeli nazik bedenlidir; öyle ki, sanki bedeni gül yaprağından oluşmuştur.

Şair, öğütnamesine bu beyitleri yerleştirirken oğluna nasıl bir kadınla evlenmesi gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmayı amaçlamış olmalıdır.

2.1.3. İyi Evlilik – Kötü Evlilik

Evlilik, temelde mutluluk beklentisiyle yapılır ve mutluluğa ulaşabilmek için birtakım zorunlu unsurlar bulunmaktadır. Söz konusu unsurlardan biri ahlaktır. Ahlak kurallarına uyulmayan bir ailede mutlu bir ilişki mümkün değildir. Nâbî, aşağıdaki beyitte kadının mutlu bir evlilik için ahlaklı olması gerektiğine değinmiş, ama erkeğin de ahlaklı olması gerektiğine değinmemiştir:

Hüsn-i hulk ehli çıkarsa ne güzel

Eyü çıkmazsa olur başa amel (1050)

Güzel ahlak ehli çıkarsa ne güzel!.. İyi çıkmazsa başa dert olur.

Nâbî bu beyitte evlenilecek kadının güzel ahlaklı olması gerektiğini; aksi hâlde ailede huzur olmayacağını söylemektedir. 1051. beyitte Nâbî şöyle demektedir:

Ne belâ bir zene mahsur kalmak

Tâze zevk eylemeden dûr olmak (1051)

Bir kadına mahsur kalıp taze zevk almaktan uzak kalmak ne beladır!

Bu beyitte Nâbî'nin erkeği merkeze alan düşüncesine şahit olmaktayız. Nâbî bir ömür boyunca bir kadına bağlı olmanın korkunç bir bela olduğundan bahsetmektedir. 1054. beyitte oğluna cariye almasını tavsiye edecektir:

Yok kenîzekde hele bu mahzûr

Tâzeden tâzesin al eyle huzûr (1054)

Cariyede ise yasak/haram yoktur. Tazesinden tazesini alıp huzuruna bak.

Şair, tek bir kadınla ömrün geçmeyeceğini söyleyip cariyeyi sırf bu niyetle edinmeyi tavsiye ediyor ki bu, dönemine göre kabul edilebilir olmakla birlikte, cariyenin büyük oranda cinsel obje olarak görüldüğünün bir göstergesidir.

2.3. Neslin Devamı

Bu bölümde Nâbî'nin neslin devamı meselesine bakışını inceleyeceğiz. Bu konuda Nâbî'yi yönlendiren şey gelenek, kültür, ahlak anlayışı ve dinî inancın yorumlanmasıdır.

2.3.1. Şehvet

Nâbî, şehvete olumsuz bakmamakta, ancak edep sınırları çerçevesinde bulunmayı şart koşmaktadır. Bununla birlikte, etrafa şehvet nazarıyla bakmayı hoş karşılamamakta, bunun doğru yoldan sapmakla sonuçlanacağını söyleyip oğlunu uyarmaktadır:

Şart-ı âdâb ile kıl hüsne nigâh

Olma şehvet nazarıyla güm-râh (449)

Edep şartları ile güzelliğe bak; (ancak) şehvet nazarıyla yolunu şaşırarlardan olma.

Nâbî, şehveti beşerî bir ihtiyaç olarak ele alır. İslami açıdan yanlış olan, şehvetin gayrimeşru yollarla tatmin edilmesidir. Bu konudaki bir hadis-i şerif şöyledir: “Ey gençler, bir ev geçindirebilecek durumda olanlarınız evlensin. Zira evlilik sizin gözlerinizi haramdan korur. Evliliğe gücü yetmeyeniniz oruç tutsun.” (Aktaran; Omran 1995: 22). Görülüyor ki Hz. Resûlullah’a göre şehvette herhangi bir yanlış yoktur. Tam tersine, bu ihtiyacın meşru yollarla giderilmesi gerekir ki bu yol evlilikten başkası değildir. Bu sebeple Hz. Resûlullah, kendilerinde şehvetin zirveye tırmandığı gençlere, eğer güç yetirebilirlerse evlenmelerini tavsiye eder. Nâbî’ye göre şehvet, coşkun bir nehir gibidir; önemli olan, bu nehrin, yatağından taşmasını önlemektir.

Eylemiş sun’-ı ezel âmâde

Şehvet için de tarîk-i ‘âde (450)

(Allah) ezelde şehvet için de helal bir yol hazırlamıştır.

Duhterân-ı semen-endâm-ı semîn

Şer’ ile şehvete âmâde zemîn (451)

Yasemin endamlı kıymetli kızlar şehvet için şeriata uygun (helal) bir zemindir.

Kudretün yitdügin al eyle safâ

Olsun evlâduna esbâb-ı likâ (452)

Kudretinin yettiğini alıp sefasını sür. (O kadın), çocuklarına kavuşma sebebi olsun.

Lîk gülzâr-ı ruh-ı hûbâna

Nazar-ı pâk ile ol pervâne (453)

Ancak yanağı gül bahçesi olan güzellere temiz nazar ile pervane ol.

Görülüyor ki Nâbî, bir Müslüman olarak, beşerî bir ihtiyaç olan şehveti gidermek için meşru bir yol olan evlenmeyi tavsiye etmekte, aksi hâlde yoldan çıkılacağını söylemektedir. Aile, şehvet ihtiyacının ahlak sınırları içerisinde

giderilebildiği yegâne kurumdur. Şunu da belirtmek gerekir ki, 452. beyitten anladığımız gibi, Nâbî evliliği temelde neslin devamını sağlamak için ele alır.

Nâbî, aşağıdaki beyitlerde oğlunu sonuçsuz (çocuğa vesile olmayan) cinsel ilişkilere karşı uyarmaktadır:

Eyleme tohm-ı hayâtı isrâf

Olma güm-geşte-i vâdî-i hilâf (454)

Hayat tohumunu israf etme. Aykırı vadide kaybolma.

Olma ber-'aks-i tarîk-ı dihkân

Arz-ı nâ-münbiteye tohm-efşân (455)

Verimsiz toprağa tohum saçan köylü gibi olma.

Eyleme nutfeyi yok yire telef

Rahm-ı nisvândur o lü'lüye sadef (456)

Spermi yok yere telef etme. Kadınların rahmi o inciye sedeftir.

Katre-i nutfe ki bî-hâsıldur

Telef-i nefis kadar müşkildür (458)

Sonuçsuz sperm(çocuğa vesile olmayan) insan nefisini telef kadar zordur.

2.3.2. Çok Çocuk Sahibi Olmak

Nâbî, çok çocuk sahibi olmayı önemsemekte ve bunu oğluna tavsiye etmektedir:

Çog ola mâlun ile evlâdun

Arta evlâdun ile îrâdun (1634)

Mahn ile evladın çok olsun. Çocukların ile kazancın artsın.

Nâbî, çok çocuğun kazancı arttıracağını söylemektedir. Çok çocuk demek, daha fazla iş yapmak, daha fazla kazanmak demektir. 17. yüzyılda Osmanlı Anadolu halkı, Tönnies'in gemeinschaft-gesellschaft (cemiyet-cemaat) kavramsallaştırmasına (bk. Slattery 2012: 58) göre bir cemaatler topluluğu olarak vardır. Bu toplumda bireyselleşme henüz tam anlamıyla gerçekleşmediğinden ve geniş aileler yaygın olarak görüldüğünden dolayı çocuklar babaları için ve babaları ile birlikte çalışmakta, eve para getirmekte, kazanca katkı sağlamaktadır. Bu sebeple çok çocuk demek çok para, çok kazanç, çok ürün -kısacası zenginlik- demektir.

“Neslin Devamı” başlığı altında incelediğimiz iki alt başlığı göz önünde bulundurup genel bir yorum yapmak istersek şunları söyleyebiliriz: Nâbî, Müslüman bir Osmanlı bakış açısıyla, İslam'ın ahlaki kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalarak meşru dairede şehvet ihtiyacını gidermeyi ve elinden geldiğince

çocuk yapıp çoğalabilmeyi amaçlamıştır. Ona göre evliliğin iki temel amacı vardır: İhtiyacını harama girmeden meşru yollarla tatmin etmek ve neslin devamını sağlamak. Çok çocuk yapma fikrinin temelindeki “*Evleniniz, çoğalınız...*” hadisini göz ardı etmemiz mümkün değildir. Ayrıca, çok çocuğun aileye ekonomik katkısı olabileceği hususu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bununla beraber 17. yüzyılda çok çocuk sahibi olmak bir anlamda güç gösterisidir. Dolayısıyla anne ve babanın çok çocuk yapmak istemesi gayet doğaldır.

Beyitlere baktığımızda şairin çoğalmaya çok önem verdiğini görürüz; oysa realite hiç de öyle gözüküyor. Osmanlı ailesi sanıldığı kadar büyük bir aile değildir. “*Ömer Lütfi Barkan aileyi genellikle 5 kişi olarak kabul etmiştir. Sonraki tarihçiler de bölgelere göre farklılıklar olmakla birlikte genellikle bu sayıyı kabul ederler. Söz gelişi McGowan XVI. yüzyılın ikinci yarısı için Semendire’de 3.57, Segedin’de 4.59, Srem’de 6 rakamını vermektedir. Yirminci yüzyılın başlarında İstanbul’da yaşayan ailelerin ortalamasını Zafer Toprak 4.2 olarak vermektedir. Alain Duben kırsal ailelerin ortalama büyüklüğünün 5.3 ila 6.5 arasında değiştiğini söylemektedir.*” (Aktaran; Aydın 2007: 169)

2.3. Aile Fertleri

Bu bölümde, metinde geçen aile üyeleri ve onların birbiri ile ilişkileri incelenecektir. Sesini duyduğumuz, oğluna öğütler veren baba, babasını sesizce ve saygılı bir şekilde dinleyen oğul, kendisinden bahsedilen cariyeler... Baba, ailenin merkezindedir. Mustafa Tekin’e (2011) göre: “*Kur’an-ı Kerim, ailede kocaya nafaka temini görevini yüklemekte ve bunun karşılığında ailenin yöneticiliğini ve koruyuculuğu görevini vermektedir.*” (s. 254). İlginçtir, metinde anne tipine rastlanmamaktadır. Ancak biz, anne tipine de bir başlık ayırdık ve Nâbî’nin hangi sebeplerden ötürü anne tipine metinde yer vermediği konusundaki ihtimaller üzerinde durduk.

2.3.1. Baba

Metin, bir babanın oğluna nasihatlerinden oluşan bir mesnevidir. Okuyucu, yalnızca babanın kalın ancak şefkatli sesini duyar. Konuşan erkek, ara sıra aile reisi olduğunu ve merkezde yer aldığını hissettirir. Babanın kalbindeki oğul da, aslında, babanın merkezindedir. Henüz baba tarafından korunmaya, onun nasihatlerini dinlemeye ihtiyacı vardır. Günü geldiğinde ve bir baba olduğunda o da bir aile reisi olarak otorite sahibi olacaktır.

2.3.1.1. Baba-Oğul İlişkisi

Hayriyye, bir babanın, oğluna verdiği öğütlerden oluşan bir mesnevi olması dolayısıyla baştan sona dek bir baba-oğul ilişkisidir. Ancak biz yalnızca babanın sesini duyarız, oğul ise hiç konuşmaz. Baba bilgedir, tecrübelidir,

oğlunu çok sever ve ona yol göstermek ister. Oğul ise son derece saygılı ve itaatkârdır.

İbrahim Canan'a (2013) göre: “*Cenab-ı Hakk'ın: 'Ey iman edenler!.. Mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir fitnedir...'* (Teğabün 64/14-15) uyarısında ifade edilen hakikati, âlimler, aile efradına karşı olan sorumluluğumuz olarak anlamıştır. Resûlullah da: ‘*Kişinin fitnesi hanımında, malında, evlatlarında ve komşusundadır...'* buyurmuştur. Ayet ve hadislerde geçen ‘*fitne*’ kelimesinden maksat, ‘*imtihan*’dır. Aile reisleri, aile fertlerine karşı terbiyevi yükümlülüklerini hakkıyla yerine getirip getirmemekle imtihan olunuyorlar.” (s. 88). Baba, ailesine karşı sorumludur. İslamiyet’te karı ile koca arasında karşılıklı haklar söz konusu olduğu gibi ebeveyn ile çocuk arasında da karşılıklı haklar söz konusudur. Yukarıdaki ayet, bir aile reisi olarak babayı eşine ve çocuklarına karşı sorumlu tutmaktadır. Anne ve baba, çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirmekle yükümlüdürler. Taberânî'nin rivayet ettiği bir hadis-i şerifte şöyle buyruluyor: “*Hiçbir ana-baba evladına iyi bir eğitimden, iyi bir ahlaktan daha değerli miras bırakamaz.*” (Aktaran; Omran 1995: 43). Baba olan Nâbî, oğluna karşı olan vazifesini *Hayriyye* mesnevisini yazarak yerine getirmeye çalışmıştır.

Baba, ailenin merkezine oturmuştur, ancak eserde açıkça görüldüğü gibi babanın merkezinde çocuk vardır. Said Başer (2007) bu konuyla alakalı olarak şöyle der: “*Türklerde toplumun çekirdeği ailedir. Ailedeki en önemli unsur ise çocuktur. Asıl olan çocuğun yetişmesidir.*” (s. 104).

2.3.1.1.1. Babanın Oğul Sevgisi

Mesnevîde her başlıktan sonra gelen birkaç beyitte şair oğluna birbirinden güzel şekillerde hitap etmekte, ona olan sevgisini belli etmektedir. Burada, babanın samimi ve sevgi dolu kalbine açılan bir kapı bulunmaktadır. “*Cigermüm pâresi*”, “*ömrüm vâri*”, “*tıfl-ı nebîh*”, “*gözüm nûri*” ... gibi hitaplarla başlayıp devam eden beyitlerden bazıları şöyledir:

İy gül-i bâğçe-i bî-kem ü kâst
Peder-i pîrûn iden kaddini râst (133)

Ey eksiksiz gül bahçesinin gülü! Yaşlı babanın boyunu düz eden/doğrultan!

İy gözüm nûri ‘ibâdet ne güzel
Zevk ile şevk ile tâ’at ne güzel (147)

Ey gözümün nuru! İbadet ne güzeldir. Zevk ve şevk ile taat ne güzeldir.

İy bihîn-mîve-i bâğ-ı pederi
Sadef-i bahr-i hayâtün güheri (159)

Ey babalık bahçesinin en seçkin meyvesi! (Ey) hayat denizi sedefinin incisi!

Cümle ahvâlde ‘ömrüm varı
Ol talebkâr-ı rızâ-yi Bâri (704)

(Ey) bütün hâllerde ömrümün varı (olan oğlum)! Bâri (olan Allah’ın) rızasını talep et.

Oğul, yaşlı babasını tekrar hayata döndürmüş, eğilmiş boyunu düz etmiştir. O, bir gül bahçesidir. Babasının gözünün nurudur. Babası bir çiftçidir, anesiye bir tarladır. Kendisi tarlanın en güzel, en seçkin meyvesi... Hayat bir denizdir, Baba ve anne sedeftir. Çocuk ise bir inci... Oğul, babanın ömrünün en büyük hazinesidir. Görülüyor ki, ailenin reisi olan ve ailenin merkezine geçen babanın merkezinde oğul bulunmaktadır. Dolayısıyla oğul, ailenin tam da merkezine oturmuş oluyor. Bu beyitlerde, tıpkı ideal kadının tasvir edildiği beyitlerde olduğu gibi, Nâbî’nin şair yönüyle karşılaşılıyor. Dönemine göre sade bir dille yazılmış mesnevinin yukarıdaki beyitleri, diğer beyitlere nispeten ağır bir dille yazılmıştır; aynı oranda yukarıdaki beyitlerin estetik değeri diğer beyitlere göre daha yüksektir.

2.3.1.1.2. Oğulun Ailedeki Yeri

Metin boyunca oğul, ailenin merkezindedir. Nâbî oğlu hakkında şöyle diyor:

İy Eba’l-Hayr Muhammed Çelebi
İy iden zâtı müzeyyen Haleb’i (66)

Ey Eba’l-Hayr Muhammed Çelebi! Ey kendisi Halep’i süsleyen!

Cigerüm pâresi <ömrüm varı
Devha-i devletümün nev-bârı (67)

Çiğirimın parçası, ömrümün varı, devlet ağacımın taze meyvesi...

Pertev-i nûr-ı hayâtum sensin
Mahz-ı hayr ü berekâtum sensin (68)

Hayatımın ışığı sensin, hayır ve bereketimin aslı sensin.

Seni itdi kereminden i’tâ
Pederün Yûsuf’u Nâbî’ye Hudâ (69)

Hüda seni baban Yûsuf Nâbî’ye kereminden armağan etti.

Sende zâhirdür eyâ tıfl-u nebîh
Ma’ni-i ‘el-veledü sırru ebîh” (70)

Ey soylu çocuk! "El-veledü sırru ebih" sırrı sende ortaya çıkmıştır.

Oldı zâtun senün iy nûr-ı basar

Zînet-i gülşen-i hestî-i peder (71)

Ey göz nuru! Senin kendin, babanın varlık bahçesinin süsü oldu.

Salalı başuma zâtun sâye

Ben senünle bakaram dünyaya (72)

Zatın başıma gölge saldığından beri ben dünyaya seninle bakarım.

Oğulun doğması ile beraber doğan iki varlık daha vardır; ama buna pek dikkat edilmez: Oğulla beraber anne ve baba da doğar. Onlar, çocuk doğana kadar yalnızca kadın ve erkekti. Ancak çocuğun doğumu, onlarda köklü bir değişim yapar. Ailenin merkezine çocuk oturur. Artık, anne ve baba, çocuğun merkezde olduğu bir aile kurarlar. 72. beyitte Nâbî, oğlunun doğumundan sonra dünyaya hep oğlu ile baktığını, onu yaşamının merkezine koyduğunu söyler. Oğul, babanın gözünün nurudur, hayatının ışığıdır, ciğerinin parçasıdır... O, babasının her şeyidir. Nâbî'nin hayatı, oğlu ile kemale ulaşmıştır. Oğul, ailenin merkezi konumunu işgal etmiştir; ancak herkes bundan memnundur, kimse şikâyetçi değildir.

2.3.1.1.3. Babanın Oğula Duası

Mesnevîde yer yer Nâbî'nin, oğluna ettiği birtakım dua beyitleriyle karşılaşmaktayız. Bir babanın oğluna dua etmesi şaşılacak bir durum değildir. Ancak Nâbî'nin, oğlu için ne istediği önemlidir. Bu sebeple burada birkaç dua beytine yer verilecektir:

İtsün Allâh seni ber-hordâr

Tutasın 'ömr-i tabî'îde karâr (92)

Allah seni mutlu etsin. Doğal ömür üzerinde karar kılasın.

Cem' ola hânene hayr ü bereket

Girmeye kîsene mâl-ı rişvet (1609)

Hayır ve bereket senin evinde toplansın. Kesene rüşvet malı girmesin.

Çog ola mâlun ile evlâdun

Arta evlâdun ile îrâdun (1634)

Malın ve evladın çok olsun. Evladın ile gelirin artsın.

Mazhar-ı mevhibe-i Hak olasın

Eyü evlâda muvaffak olasın (1635)

Hakk'ın ihsanına mazhar olasın. İyi evlada muvaffak olasın.

Çün Ebu'l-Hayr konuldu nâmun

Hayr ide Hazret-i Hak encâmun (1660)

Adın Ebu'l-Hayr konulduğu için Hazreti Hak sonunu hayırlı kılsın.

Nâbî, her baba gibi temel olarak evladının iyiliğini istemiştir. Bu, hem dünyevi hem de uhrevi iyiliktir. Nâbî'nin dindar bir adam olduğunu biliyoruz. Onun, çocuğunun uhrevi hayatı için dua etmemesi zaten imkânsız gibidir. Nâbî'nin, oğlunun kesesine haram olan rüşvetin girmemesini dilemesi tesadüfi bir dua değildir. Çünkü o dönemde Osmanlı coğrafyasında rüşvet oldukça yaygınlaşmıştır. Nâbî, söz konusu rüşvetçi paşaları ve yöneticileri ağır bir dille eleştirir. 1609. beyitte de oğlunun rüşvet parasını yememesi için dua etmiş, bir anlamda oğluna rüşvet almayı yasaklayan bir öğüt vermiştir. “Çog ola mâlun ile evlâdun” duası *Çok Çocuk Sahibi Olmak* başlığı altında anlattıklarımızı doğrular niteliktedir. “*Arta evlâdun ile irâdun*” mısrası da Tönnies'in cemiyet-cemaat kavramı temelinde yaptığımız yorumlara bir kanıt oluşturmaktadır.

2.3.1.1.4. Babanın Öğüt Vericiliği

“*Aile, yaygın bir eğitim kurumudur ve bireyin eğitimi, önce ailede başlamaktadır.*” (Yapıcı 2010: 1545). *Hayriyye* adlı eser, çocuğun ailedeki eğitimiyle doğrudan ilişkilidir. Metin, baştan sona dek, Nâbî'nin oğluna verdiği öğütlerden oluşan bir öğütnamedir. Bu bize, 17. yüzyıl Osmanlı Müslüman ailesinde, babanın görevlerinden birini göstermektedir. Baba, evladına karşı sorumludur ve oğul, Allah'ın bir emanetidir. İlber Ortaylı'ya (2001) göre: “*Osmanlı ailesinde çocuk, babanın hukuki denetim ve velayeti altındadır. 'Ömer bin Ahmed' veya 'Zeyneb bint-i Ahmed' gibi kayıtlar kız ve erkek çocuğun her dinde ve çok yerde olduğu gibi baba çizgisinde bir aidiyet ile doğduğunu gösterir. Mamafih çocuğun eğitimi aile içinde ön planda anneye ve büyükanneye aittir.*” (s. 98-99). Zaten dikkat edilirse Nâbî'nin, oğluna verdiği öğütler özel alan dışında, kamusal alan hakkındadır. Nâbî Ebu'l-hayr'a hangi işte çalışması gerektiği, devlette idareci ya da asker olma meselesine nasıl bakması gerektiği, evlenirken nelere dikkat edilmesinin önemli olduğu gibi konular hakkında öğütlerde bulunur. Yine Ortaylı'ya (2001) göre: “*Klasik toplumlarda çocuk üzerinde ailenin, akrabaların, mahalle ve cemaatin kontrolü vardır. Bu bir içtimai destek mekanizmasıdır, bir dayanışmadır.*” (s. 100). Dolayısıyla Nâbî'nin Ebu'l-hayr'a karşı olan denetleyici, koruyucu ve öğüt verici tutumu, 17. yüzyıl Osmanlı'sında toplum için normal kabul edilen bir tutumdur. Günümüzde de bu durum küçük değişiklikler dışında devam etmektedir. Aşağıdaki beyitlerde babanın öğüt verici rolüyle ilgili mısralar bulunmaktadır:

Lik o ma'nâyâ ki enfâs-ı peder

İder evlâdına te'sîr-i dîger (93)

Ancak, babanın nefesleri oğula başka bir tesir eder.

Baba, oğlunun öğütleri tutmasını, onları hayat yolunda rehber edinmesini ve daima gönülünde taşımasını ister:

Hırz-ı cân eyle kefi 'izzet ile
Bağla bâzû-yı dile ragbet ile (99)

İzzet eli ile canın gibi sakla. Rağbet ile gönül pazusuna bağla.

Baba, oğlundan, bu değerli incileri kulağına küpe yapmasını ister. Böylece oğul, öğütleri asla unutmayacak, hayatı boyunca onları tutacak ve yaşamını bu şekilde kolaylaştıracaktır:

Her zamân isterem iy cân-ı peder
Ola âvize-i gûşun bu güher (100)

Ey babasının canı! Bu incinin her zaman kulağına küpe olmasını isterim.

Nâbî, oğluna öğütleri canından bile değerli tutmasını söyler. Nâbî'nin oğlu ölümlü bir insandır, ancak öğütleri ölümsüz olacak, kıyamete dek insanlara yol gösterecektir:

Bunu nâzûk tutasın cânundan
Bir dem ayırmayasın yanundan (101)

Bunu canından bile kıymetli tutasın. Yanından bir an bile ayırmayasın.

Tâ-be-mahşer ola feyzi cârî
Hem sana hem ola gayre sârî (102)

Mahşere dek feyzi geçerli olup hem sana hem de başkalarına sirayet etsin.

Eyle bu pendümi âvîze-i gûş
Kimseye olma sakın fazl-fürûş (328)

Bu öğüdümü kulağına küpe yap: Hiç kimseye faziletlik taslama.

Görülüyor ki Nâbî, eserini yalnızca oğul Ebu'l-hayr için değil, tüm insanlar için yazmıştır. Ancak, eserde genel-geçer kurallar inşa etmek ve öğütler vermek yerine daha çok zamana ve şartlara uygun öğütler verilmiştir. Metne bir bütün olarak baktığımızda Nâbî'nin toplum hayatından olabildiğince kaçtığını ve evine sığındığını görürüz. O, ne rüşvetçi yöneticileri sever ne zalim askerleri, ne de cahil halkı. Oğluna da, kendisini ilgilendirmeyen meselelere karışmamasını, gerekmedikçe evden dışarı bile çıkmamasını öğütler.

2.3.1.2. Soylu Oluş

Nâbî'ye göre soylu olmak, kanla ilgili bir husustur. Bu Ortaçağ Avrupa'sında böyleydi; ancak metinden öyle anlaşılıyor ki 17. yüzyıl Osmanlı'sında da bu anlayış yaşamaya devam etmektedir. Metinde söylenmeyen, ancak

bizim anladığımız bir durum var: Soyluluk kanla gelen bir özellik ise soylu bir erkek asla soylu olmayan bir kadınla evlenmeyecek, daima soylu birini tercih edecektir. Demek ki Nâbî, aile kurarken soylu olup olmama konusunda ayırım yapmaktadır. Aksi hâlde kan bozulacaktır. Bir diğer yandan, Nâbî’deki soylu oluş daha çok ataların ilim ehli olması ile ilgilidir. Zaten Osmanlı toplumunun yönetici ve yönetilenden oluşan sınıf tasnifi, Avrupa toplumunun sınıf tasnifinden çok farklıdır; daha sade ve daha eşitçedir. Nihayetinde herkes padişahın malı, yani kuludur.

17. yüzyılda ilim adamı olmak, İslam’ın ilme verdiği önemin büyük ölçüdeki etkisiyle, şüphesiz çok üstün bir mertebedir. Nâbî’nin atalarının neredeyse hepsi ilim adamıdır. Bu sebeple, Nâbî’ye göre, Ebu’l-hayr ilme yetenekli bir çocuktur. Ancak bu yetenek kendi kendine gelişmez. Çalışmak gerekir. Aksi hâlde, ataları Ebu’l-hayr’a asla yardım edemeyeceklerdir. Aşağıdaki beyitler, Nâbî’nin soylu olmak ile ilgili düşüncelerini barındırır:

Hamdü li’llâh nesebün ‘âîdür
‘İlm ile cedd ü ebün ‘âîdür (84)

Allah’a şükürler olsun ki soyun yüksektir. İlim ile ataların âîdîdir.

Gerçi bâlâsı bilinmez ammâ
Bilinen mertebedür hep ‘ulemâ (85)

Gerçi ötesi bilinmez ama bilebildiğimiz kadarının mertebesi hep âlimliktir.

Lîk yoktur eb ü ceddin sana sûd
Kendün it mertebe-i fazla su’ûd (86)

Ancak sana babadan atadan bir fayda yoktur. Fazilet mertebesine ulaşmak için sen kendin çabalamalısın.

Aslı memdûhsın iy sun’-ı Hudâ
Asl olan eylemez elbetde hatâ (87)

Ey Hüda’nın sanatı (olan oğlum)! Aslın (yani soyun) övülmüştür. Asil olan elbette ki hata eylemez.

2.3.1.2.1. İstidatların Soyla İlgisi

Nâbî’ye göre, istidatlar da soyluluk gibi, soy ile geçmektedir. İstidatların nesep ile ilgisi bulunur. Babada olan yetenekler, elbette oğulda da mevcuttur:

Her ne var cevher-i zâtî bende
Cümle mevcûd u müheyyâ sende (88)

Bende olan cevherlerin hepsi sende de mevcut ve hazırdır.

2.3.1.2.2. Güzel Ahlakın Soyla İlgisi

Nâbî'ye göre güzel ahlak, tıpkı soyluluk ve istidatlar gibi, nesep ile ilgili bir unsurdur:

Bû-yı hulk-ı hasenün itridür
Sende âsâr-ı edeb fitridür (90)

Senin güzel ahlakın (güzel) kokuludur. Sendeki edep eserleri yaratılıştandır.

2.3.2. Anne

Metinde anne tipi bulunmamaktadır. Bunun iki ihtimali olabilir.

Birinci ihtimal şudur: Ortaylı'ya (2001) göre: “*Osmanlı toplumunda olmayan unsur, kadınla erkeğin beraberliğidir.*” (s. 117). Kamusal alanda kadının erkeklerden ayrı olması (dügünlerde, camilerde, toplantılarda) bir yana, özel alanda, yani ev içinde bile kadın ile erkeğin mekânları farklıdır. Kadınlar haremlik, erkekler ise selamlık bölümündedirler. Bu ayırım, kadınları erkeğin kölesi hâline getiren bir yapı oluşturmaz. Tam tersine, kadınların korunduğu, onların onurlandırıldığı ve kadınlarca da benimsenmiş bir ayırımdır. Sancar'a (2009) göre: “*Osmanlı kadınları, haremi ya da kadınlara ait alanı, sınırlanmış, bastırılmış bir dünya olarak değil, kendilerinin evrensel hiyerarşi içinde bir kadın olarak onurlandırıldığı, korunduğu bir mekân olarak görmüşlerdir.*” (s. 169). Bu açıdan bakılırsa, Yûsuf Nâbî'nin, eserine hanımını almaması anlaşılır bir durumdur; çünkü bu eser başka erkekler tarafından da okunacaktır. Ancak cariyeler eserde anılabilir. *Hayriyye*'de anne tipine yer verilmemesinin birinci ihtimali budur.

İkinci ihtimal: Öğütname de anne hakkında öğüt vermeye gerek görülmemiştir. Dikkat edilirse metinde baba ile ilgili de öğüt yoktur. Çünkü Nâbî, bu öğütnameyi oğlunu hayata hazırlamak için yazmıştır. Öğütname, gelecek zaman hakkındadır. Gelecek zamanda ise anne ve baba yoktur; ancak oğul ve onun hayatta rastlayacağı zorluklar vardır. Bu sebeple, metin boyunca evlilik, cariyeler, meslek, siyaset vs. gibi meseleler üzerinde durulmuştur.

“*Kadının ailedeki konumu ve ailenin kadına bakış açısı, toplumdaki kadına yönelik bakış açısını ve kadının toplumsal statüsünü de doğrudan etkilemektedir.*” (Can 2014: 17). Yukarıdaki iki ihtimali göz önünde bulundurmakla birlikte, mesnevide anne tipine yer verilmeyişi ve Nâbî'nin cariyeler hakkındaki -ileride bahsedeceğimiz- fikirleri bize kadının ailedeki önem sırasında baba ve oğuldan sonra geldiğini göstermektedir.

2.3.3. Çocuk

Metinde anne ve baba geçmediği gibi çocuk da geçmez. Ancak biz, tıpkı babanın hükmedici, koruyucu ve öğüt verici sesini duyduğumuz gibi; babanın

karşısında oturup saygı, edep ve itaatle öğüt dinleyen oğlu da hissederiz. Mahmut Kaplan'a (2012) göre: *"İslam'ın başlıca emirlerini yerine getiren, şekilcilikten uzak, ibadetlerin ruhunu kavrayan bu örnek insanın en önemli özelliklerinden biri de ilme büyük bir ilgi duyması ve değer vermesidir. Bilhassa nakli ilimleri, irfanı özleyen, arayan bu tip, akli ilimlerden de uzak kalmaz, her ilimden ihtiyacı kadarını bilir. Bu tip dedikodudan hoşlanmaz, söz taşımaz, bozgunculuktan uzak durur, hicve asla iltifat etmez. Güzel sanatlardan, özellikle müzikten zevk duyar fakat bu ihtiyacını ev dışında karşılamaya özen gösterir. Devlet memuriyetine sıcak bakmaz, mecbur kalırsa divan kâtipliğini tercih eder."* (s. 35). Burada, Ebu'l-hayr'ın asıl kimliğiyle karşılaşmıyoruz. O, metin boyunca sadece dinleyici konumunda kalıyor. Ancak Nâbî'nin öğütlerinden yola çıkarak onun düşüncesindeki ideal oğul tipinin nasıl olacağı ile ilgili bir fikir elde edebiliriz. Bu ideal oğul ise İslami değerlerle donanmış, 17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin şartları içinde orta yolu tutmuş, ifrat ve tefritten kaçınan, hayatta huzuru arayan, ilme önem veren ve babasına itaat eden bir tip olarak karşımıza çıkar.

2.3.4. Cariye

Sanılanın aksine, Osmanlı'da çok eşlilik oldukça azdır. İlber Ortaylı'ya (2001) göre: *"Osmanlı toplumunda sanılanın tersine polygamie yaygın değildir."* (s. 74). Çok eşlilik, daha çok saray çevresinde ve makamları yüksek olan devlet memurlarında ve zengin ailelerde görülmektedir. Kadir Canatan (2011) şöyle der: *"Çok eşlilik, bir anlamda toplumsal statü ve zenginliğin de göstergesidir."* (s. 107). Bu sebeple zengin olduğunu göstermek ya da saray ailesine benzemek isteyenler çok evlilik yapmışlardır; ancak böyle evlilik yapanların sayısı oldukça azdır. *"Osmanlı kamu görevlilerinin üçte birinin hane halkı arasında cariye, odalık, köle, azatlı cariye ve kölelere rastlanılmaktadır."* (Aktaran; Canatan 2011: 107). *"Osmanlı'da yönetici sınıf arasında çok karılık yaygın iken, reaya arasında yok denecek kadar sınırlıdır."* (Canatan 2011: 108). *"Osmanlı köylerinde çok karılık yüzde 1'e bile varmazken, şehirlerde bu oran yüzde 10'a kadar çıkabilmektedir."* (Aktaran; Canatan 2011: 108). *"18. yüzyıl Osmanlı toplum hayatını araştıran Montague, poligamik evliliklerin çok ender olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca bu tür evliliklere halk arasında iyi bakılmadığı ve halkın nazarında en ideal evliliğin monogami olduğunu yazmaktadır."* (Yıldırım 2011: 133). Görülüyor ki Osmanlı toplumunda çok eşlilik oldukça kısıtlıdır, tek eşlilik ise halk arasında kabul görmektedir. Biz, Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde çok eşlilik ile ilgili herhangi bir beyte rastlamadık. Bununla beraber Nâbî, 1050, 1052 ve 1053. beyitlerde tek eşle evlenmenin, hayat boyu sadece bir kadına mahkûm kalmanın kötülüklerinden bahseder ve oğluna cariye edinmesini tavsiye eder:

Ne belâ bir zene mahsur kalmak

Tâze zevk eylemeden dûr olmak (1051)

Bir kadına mahsur kalıp taze zevk almaktan uzak kalmak ne beladır!

Belki bed-çihre olur yâ bed-hû

Zevka dirsən şeb-i evvel yâ hû (1052)

Belki çirkin yüzlü ya da çirkin huylu olur...

Hazmı güç reddi dahı müşkilter

Bir musîbetdür o kim 'ömre sürer (1053)

Kabulü güç boşaması zordur. O öyle bir beladır ki bir ömür sürer.

Yok kenîzekde hele bu mahzur

Tâzeden tâzesin al eyle huzûr (1054)

Cariye almakta bu problem yoktur. Tazesinden tazesini alıp huzuruna bak.

Demek ki Nâbî, tek eşle evliliği ön planda tutmasına rağmen hayat boyu tek bir kadınla yaşayamayacağını söyleyip kadın ihtiyacını yeni bir evlilikle değil de cariyeye alarak karşılamak istemektedir. Bunda toplumun baskısı olabileceği gibi evliliğin sorumluluğundan kaçmak isteği de söz konusu olabilir. Şunu kesin olarak biliyoruz: Nâbî cariyeleri cinsel bir obje olarak görmekte ve cariyeye ile yaşamayı meşru saymaktadır. Hatta bunu oğluna tavsiye etmekte ve oğlunu buna teşvik etmektedir.

Nâbî, 1055-1070 arası beyitlerde oğluna nasıl bir cariyeye alması gerektiği konusunda öğütler verir. Oğlu kimlerden sakınmalı, kimlere rağbet etmeli bilsin diye Nâbî farklı uluslara ait cariyeye tiplerinden bahsetmektedir. Ruslar güzeldir, sıcaktır ama haindir. Bu sebeple onlardan uzak durmalıdır. Çerkes ve Abazalardan da uzak durmak iyi olur. Fransız, Macar ve Nemçe kızları ise imandan yana nasipsizdirler. Onlar asla iman edip doğru yola girmezler. Bu sebeple onlardan da uzak durmak gerekir. En iyi cariyeler Gürcü kızlarıdır. Aslında Gürcü kızları o kadar güzel değildirler. Vücutları kıllı, gömlekleri pistir. Tembeldirler. Ancak onlar efendisine sadıktırlar.

Nâzük ü nerm ise de alma Urûs

En eyüsi olur anun menhûs (1055)

Nazik ve sıcak olsa da Rus alma. Onun en iyisi bile lanetli olur.

Hâyin olur Urus'un merd ü zeni

Kapu ardında kurarlar düzeni (1056)

Rus'un erkek ve kadını hain olur. Kapı arkasında düzen kurarlar.

Gerçi Çerkes Abaza öyle degül

Olma anlara da çok mâ'il (1057)

Gerçi Çerkez ve Abaza öyle değildir (ama) onlara da fazla meyletme.

İ'tikâdında degül ehl-i felâh

Olmayan dest-zen-i esb ü silâh (1058)

At ve silaha el sürmeyen inancında kurtuluş ehli değildir.

İtmeden ref'i benân-ı î mân

Olur amîhte-i tîr ü kemân (1059)

İman parmağını kaldırmadan yay ve kılıç birbirine karışır.

Kölesi tîğ ü tüfeng isterler

Urmağa ârsa-i ceng isterler (1060)

Kölesi kılıç ve tüfek ister. Savaşmak için meydan ister.

Çerkes'ün câriyesi âfet olur

Abaza kızları bî-iffet olur (1061)

Çerkesin cariyesi âfet, Abaza kızları ise iffetsiz olur.

Moskov u Nemçe vü Efrenc ü Macar

Cümlesi hâyin-i nâ-ber-hurdâr (1062)

Rus, Nemçe, Fransız ve Macarların hepsi hain ve nasipsiz olur.

Bunlarun biri müselmân olmaz

Nâ'il-i devlet-i î mân olmaz (1063)

Bunların hiçbiri Müslüman olmaz. İman devletine kavuşamaz.

'Arab'un da çoğu olur bed-hû

Gerçi kim hizmete eyler tek ü pû (1064)

Arapların çoğu, her ne kadar hizmete koşsalar da, kötü huylu olur.

Hasenü'l-vech degüldür alma

Hâm sevdâlara kendün salma (1065)

Güzel değilse ham sevdalara kendini salıp (o cariyeyi) alma.

Olmak istersen eğer ki râhat

Gürci'den gayrına itme ragbet (1066)

Rahat etmek istersen Gürcü'den başkasına ragbet etme.

Gerçi kim ağır olur tenbel olur
Câmesi kirlü olur mühmel olur (1067)

Gerçi onlar ağırdır, tembeldir, elbisesi kirlidir.

Bâgınun zûd-res olur çemeni
Kehle meştâsı olur pîreheni (1068)

Bâğının çimeni çabuk yetişir, gömleği bit kışlası olur.

Lîk efendilerine sâdık olur
Cümlesinden nazara lâyük olur (1069)

Ancak efendilerine sadık olurlar. Diğerlerinden hepsinden daha çok bakılmaya layıktırlar.

Müstakîmânedür etvârları
Sıdka nezdîkdür ikrârları(1070)

Bu bölümde dikkatimizi çeken şey, Nâbî'nin bir cariyede aradığı değerler ve özelliklerdir. Nâbî'ye göre en iyi cariyeye imanlı ve sadık olan cariyedir. Aslında bu değerler, evlenilecek kadında da aranan şeylerdir. Buradan şunu anlıyoruz ki 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında bir kadın için en önemli değerler ve özellikler *imanlı olmak* ve *sadakattir*.

Tahlil ve Tenkit

İncelememizde, Nâbî'nin *-Hayriyye* adlı eseri bağlamında- cinselliğe ve neslin devamına oldukça önem verdiğini görüyoruz (bk. 1051. beyit, 2.3.4. *Cariye* başlığı altındaki beyitler). Şair, ailenin biyolojik ve kalıtsal yönüne önem verirken hukuksal yönüne değinmez. Sorumlu bir baba olarak Nâbî, oğluna en güzel hediye olarak bu mesneviyi yazmış, toplumsal görevini yerine getirmeye çalışmış, Ebu'l-hayr'ı öğütleriyle yaşama hazırlamaya çalışmıştır.

Mesnevide -büyük ölçüde- erkeğin biyolojik ihtiyaçlarını karşılama ve neslin devamını sağlamasına değinilmiştir. Bu iki husus, Kınalızâde'nin aile anlayışında tam olarak vardır. İslam hukukuna göre de ailenin temel amacı neslin devamını sağlamaktır. Demek ki bir Müslüman ailesinde merkeze çocuk yerleştirilir. Nâbî'de bunun açık bir örneğini görmekteyiz. Diyebiliriz ki Nâbî'nin aile anlayışı İslam'ın aile anlayışına dosdoğru bir şekilde uymaktadır. Nâbî, çocuğunu haramlardan kurtarmak ister; onu helal dairesi içinde tutmaya çalışır. Nâbî'nin, oğluna cinsel konuda pek çok öğüt vermesi yadırganabilir; ancak bunların hiçbiri helal dairesinin dışında bulunmaz.

Nâbî'nin *Hayriyye* adlı mesnevisinde neden cinsel konulara geniş yer ayırdığı hakkında -elimizde kesin kanıtlar olmadığından dolayı- yalnızca fikir yürütebiliriz. Belki Nâbî, cinselliğe eğilimli biriydi. Bu durumda mesele onun mizacıyla açıklanabilir. Söz konusu eğilim üzerinde yaşanan dönemin etkisi de olabilir. Eğer öyleyse, eserin bütünü göz önünde bulundurarak Nâbî'nin,

cinselliği 17. yüzyıl Osmanlı'sının siyasi ve toplumsal olarak bunaltıcı havasından bir kaçış yolu olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Şairin cinsel eğilimi *Hayriyye* mesnevisiyle sınırlıdır; *Divan*'ında bu konulara neredeyse hiç girmez. Nâbî'nin *Divan*'ı ile *Hayriyye*'si arasında içerik ve üslup bakımından büyük farklar bulunmaktadır. Bu sebeple *Hayriyye*'den yola çıkarak şair hakkında genel bir yorum yapmak ilmî ve mantiki olarak yanlıştır.

İdeal kadın tasvirinin yapıldığı beyitler *Hayriyye* adlı öğütnameye metnin diğer kısımlarına göre bir farklılık arz etmektedir. Bu kısımlarda öğüt veren bilge Nâbî gitmiş, yerine renkli hayaller peşinde kelimelerle oynayan şair Nâbî gelmiştir. Bu durum, mesnevîde akışı bozmamakta, sadece metin boyunca uzayıp giden öğütlere kısa bir ara vererek okuyucuyu dinlendirmektedir.

Şair, 90. beyitte oğlunun edep eserlerinin doğuştan olduğunu söyler. Doğuştan olan özellik, nesep ile ilgilidir. Nâbî, bu konuda hata etmiştir; çünkü ahlak kuralları toplum ile ilgilidir ve toplumda ortaya çıkar. Ahlak, doğuştan gelmez, toplumda öğrenilir. Durkheim'a göre "*Ahlak kuralları insanları gruplara bağlar. Onlar grup içi etkileşimlerin ürünleridir.*" (Turner ve Beehley vd. 2012: 384).

Sonuç

Türk ve Müslüman ailesinde merkezde çocuk bulunur. *Hayriyye*'de gördüğümüz gibi Nâbî de merkeze oğlunu koymuştur. Onu âdetâ hayatının amacı hâline getirmiştir. Çocuk, babaya ölümsüzlük verecek bir varlıktır. Çünkü baba, nesli devam ettiği müddetçe yaşayacaktır.

Nâbî, ailenin iki yönüne ağırlık verir: 1) Neslin devamı, 2) Cinsel ihtiyaçların meşru yoldan tatmini.

Nâbî, Ebu'l-hayr'a evlenmesini tavsiye eder. Bu, haramlardan korunmanın bir yoludur, ayrıca gönlün rahatlığının bir vesilesidir. Evlenilecek kadın iyi araştırılmalıdır. Soyluluk ve iyi ahlak önemlidir. Aksi hâlde evlilik yürümeyecek ya da mutluluk vermeyecektir. Bir kadında aranan en önemli şey iman ve ahlakıdır. Güzellik de şüphesiz önemlidir.

Gönlün dilediği bir cariye alınıp rahat edilebilir. Ancak bu konuda çok dikkatli olunmalıdır. Alınacak cariye İslamiyet'e eğilimli, Müslüman olabilecek biri olmalıdır. İffetsizlerden ve hainlerden sakınılmalı, sadık olanları tercih edilmelidir. Metinde sadakat ve iffet, güzelliğin ve temizliğin dahi önüne konur.

Metinde çok çocuk sahibi olmak önemli öğütler arasında yer almaktadır. Bu öğüdün, neslin devamını sağlamanın yanında dinî ve ekonomik yönleri de vardır.

Nâbî'ye göre yetenekler ve güzel ahlak soyla alakalıdır. Dolayısıyla, soylu kişilerin çaba harcıyarak özlerinde saklı bulunan güzel ahlak ve yetenekleri açığa çıkarmaları gerekir.

Kaynaklar

- APAYDIN, H. Yunus (2007), "İslam Hukukunda Aile", *Günümüzde Aile*, s. 135-150.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991), *Kutadgu Bilig (I-Metin)*, Ankara, TDK Yayınları.
- AYDIN, Mehmet Akif (2007), "Osmanlı Toplumunda Aile", *Günümüzde Aile*, s. 165-176.
- BAŞER, Said (2007), *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Trabzon, Trabzon Valiliği Kültür Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (1998), *Nâbî Hikmet/Şair/Tarih*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- CAN, Yücel (2014), "Türk Ailesinde Aile İçi Şiddetin Kültürel Dinamikleri", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/8 Summer, s. 13-19.
- CANAN, İbrahim (2013), *Aile İçi Eğitim*, İzmir, Işık Yayınları.
- CANATAN, Kadir (2011), "Türk Ailesinin Tarihsel Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, İstanbul.
- CELKAN, Y. Hikmet (1991), "Türklerde Aile Telakkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 58-61.
- DAVIS, Fanny (2006), *Osmanlı Hanımı*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- GÖKÇE, Birsen (1991), "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Aile Yazıları 4-Evlilik Kurumu ve İlişkileri*, s. 385-400.
- GÜLÇÜR, Musa Kâzım (2015), *Evliliğe Hazırlık ve Aile Hayatımız*, İstanbul, Işık Yayınları.
- HARMAN, Ömer Faruk (1991), "Yahudi ve Hıristiyan (Kutsal) Metinlerinde Peygamberlik ve Peygamber Evlilikleri", *Aile Yazıları 4-Evlilik Kurumu ve İlişkileri*, s. 567-582.
- KAPLAN, Mahmut (2008), *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- KAPLAN, Mahmut (2012), "Hayriyye-i Nâbî'de Tipler", *Millî Folklor*, Sayı 95, s. 31-44.
- DAVUDOĞLU, Ahmed (Haz.) (2003), *Kur'ân-ı Kerim ve İzahlı Meali*, İstanbul, Çile Yayınları.
- OMRAN, Abdel Rahim (1995), *İslam Kültüründe Aile Planlaması*, Ankara, DİB Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2001), *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, Pan Yayıncılık.
- ÖZTÜRK, Hüseyin (1991), "Türklerde Aile ve Ahlak Telakkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 12-21.
- SANCAR, Aslı (2009), *Osmanlı Kadını*, İzmir, Kaynak Yayınları.
- SLATTERY, Martin (2012), *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, Ankara, Sentez Yayıncılık.
- TEKİN, Mustafa (2009), "Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu", *Aile Sosyolojisi*, İstanbul, Açılım Kitap Yay., s. 217-252.
- TEZCAN, Mahmut (2000), *Türk Ailesi Antropolojisi*, Ankara, İmge Kitabevi.
- TURNER, Jonathan-BEEGHLEY, Leonard,-POWERS, Charles (2012), *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, İstanbul, Sentez Yayıncılık.
- ULUDAĞ, Erdoğan (2009), "Çocuk Edebiyatı ve Klasik Dönem Örneğinde Nâbî'nin Hayriyye'si", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7 Fall, s. 774-795.
- YAPICI, Şenay (2010), "Türk Toplumunda Aile ve Eğitim İlişkisi", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4 Fall, s. 1544-1570.
- YILDIRIM, Ergün (2011), "Toplumsal Değişme Sürecinde Aile", *Aile Sosyolojisi*, İstanbul.